

16. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с., 32 іл.

17. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Ін Юре, 2004. – 736 с.

18. Смахтин Е. В. Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом : монография / Е. В. Смахтин ; под общ. ред. А. С. Подшибякина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 232 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2012

ОРЖИНСКАЯ Э. И. СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ МЕТОДА КРИМИНАЛИСТИКИ

Рассмотрены современные подходы определения метода криминалистики. Отдельное внимание уделено рассмотрению классификации методов криминалистики.

ORZHYNKA E. MODERN UNDERSTANDING OF A METHOD OF CRIMINOLOGY

Modern approaches of the notion of criminalistic method are reviewed. Special attention is paid to consideration of the classification of criminology methods.

УДК 343.9

О. М. САМОЙЛОВА,

молодший науковий співробітник

сектору дослідження проблем запобігання злочинності

Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕРОНТОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто проблеми та причини постаріння населення у світі, визначено поняття геронтологічної злочинності та вік, з настанням якого людина вважається такою, що досягла похилого віку.

Починаючи з 50–60-х років ХХ ст. завдяки економічним, медичним, культурним та іншим прогресивним соціальним досягненням у високорозвинених країнах світу з'явилося нове, на відміну від попередніх століть, унікальне демографічне явище – постаріння населення, або демографічна старість, – збільшення абсолютної та відносної кількості людей похилого віку в загальній структурі населення. Однак за останні 30 років зазначений процес охопив і ті країни, соціально-економічна ситуація в яких була далекою від благополучної [1, с. 4]. У зв'язку з цим 2 роки тому Всесвітньою організацією охорони здоров'я навіть було прийнято новий термін – «населення четвертого віку» – це люди 80-ти років і старше [2]. Головними причинами старіння населення стали: зниження рівня народжуваності, зниження смертності серед осіб середнього і старшого віку та збільшення середньої тривалості життя [3, с. 21].

Нагадаємо, що Україна увійшла в десятку країн з найгіршим демографічним становищем, при цьому за середньою тривалістю життя вона посідає аж 108 місце у світі [2]. У нашій країні смертність уже давно перевищує народжуваність, а поняття «приріст населення», на

жалю, втратило свою актуальність. Частка осіб похилого віку в країні збільшується швидше, ніж частка новонароджених. З 1950 р. і дотепер кількість людей 60 років і старше в Україні збільшилася вдвічі, а до 2050 р., за прогнозами, має потроїтися [2].

Всесвітній процес старіння населення привертає дедалі більшу увагу медиків, демографів, соціологів, психологів, суттєво впливає на демографічну ситуацію в суспільстві, створює серйозні проблеми економічного, соціального, політичного, морального, психологічного, правового характеру [4, с. 67]. Збільшення питомої ваги похилих осіб серед інших вікових груп, безумовно, повинно позначатися на їх активізації практично в усіх сферах життя. Вчинення злочинів не є винятком. Цілком імовірно, що в найближчому майбутньому відповідні зміни відбудуться і в динаміці злочинності осіб похилого віку, адже, як відомо, злочинність – це соціально-правове явище, правові характеристики якого залежать від зміни відповідних правових інститутів, а соціальні – від зміни соціальних умов життя суспільства, в тому числі і від демографічної ситуації [5, с. 4]. Саме тому проблема злочинності осіб похилого віку стає

дедалі більш важливою, відрізняється новизною і складністю як у теоретичному, так і практичному відношенні.

Зазначимо, що сьогодні питома вага осіб похилого віку серед злочинців є невеликою. Так, згідно зі статистичними даними МВС України, у 2002 р. частка зареєстрованих злочинів, що вчинені особами похилого віку, становила 2,33 %, у 2007 р. – 2,63 %, у 2009 р. – 2,67 %, у 2011 р. – 2,68 %. Враховуючи збільшення абсолютної кількості осіб похилого віку та їх питомих ваги в структурі населення в цілому, очевидним вважаємо прогноз щодо подальшого зростання кількості вищевказаних злочинів.

Отже, проблема співвідношення похилого віку і злочинності з огляду на неоднозначні тенденції на даний момент є особливо актуальною, однак недостатньо вивченою з точки зору кримінологічних пояснень. Комплексні дослідження в цій галузі майже відсутні. Вивченням деяких аспектів злочинності осіб похилого віку займалися такі вчені минулого та сучасності, як А. В. Андрушко [6], Ю. М. Антонян [7], О. В. Барсукова [8], Л. В. Борових [9], М. В. Войтін, В. В. Тирський [10], Р. І. Михєєв [11], М. А. Неклюдов [12], П. В. Разумов [5] тощо. Однак необхідно відмітити, що на даний момент у кримінологічній науці загальноприйнятого визначення поняття злочинності осіб похилого віку, або геронтологічної злочинності, немає. Дискусійним також є питання щодо вікової класифікації злочинців. Наведене обумовлюється низкою причин.

По-перше, слово «вік» означає тривалість існування об'єкта, його локалізацію у часі [13]. У науці виділяють *календарний вік*, який визначається кількістю прожитих років, та *біологічний вік*, який визначається мірою зниження життєздатності організму, втратою загального здоров'я, порушенням його функцій тощо. Зазвичай біологічний вік прирівнюють до календарного, однак це не завжди правильно, адже люди одного і того ж самого віку можуть суттєво відрізнятися один від одного за своїм біологічним віком [7, с. 10].

Сьогодні існують численні підходи до періодизації пізнього віку людини. Все це свідчить про те, що старість і старіння є індивідуальними для кожної людини [6, с. 44], не існує точної межі, яка б відділяла похилий вік від середнього. Часто 70-річна людина за своїми морфофункціональними ознаками випереджає навіть 50-річну [14, с. 28]. Таким чином, визначення віку, з якого особа буде вважатися похилою, є

достатньо умовним і залежить від особливостей конкретної людини.

По-друге, уявлення щодо настання похилого віку змінювалися протягом усього історичного періоду існування людства. У зв'язку зі збільшенням тривалості життя змінювалися погляди на вікову періодизацію – якщо у XIX ст. 60-річна людина сприймалася як стара і дійсно відчувала себе такою, то сьогодні люди в такому віці і старше ведуть активну трудову діяльність і навіть керують державами.

Перше розмежування хронологічного віку людини надала школа Гіппократа. Їх класифікаційна схема виглядала таким чином:

- дитинство (*unventus*) – до 14 років;
- зрілість (*adolescentia*) – від 15 до 42 років;
- старість (*senectus*) – від 43 до 63 років;
- довголіття (*senium*) – від 63 років і старше [15, с. 4].

Дійсно, протягом тисячоліть середня тривалість життя людини коливалася в межах від 18 до 30 років. Лише на початку XVII ст. у результаті поступового покращення побутових умов середня тривалість життя в деяких країнах Європи почала перевищувати 30-річний рівень [16, с. 28]. До кінця XIX ст. середня тривалість життя становила 47–50 років і поступово зростала впродовж всього XX ст.

У 1973 р. Європейське регіональне бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я (Київ) прийняло рішення вважати: вік 60–74 роки – похилим, 75–89 років – старечим, 90 років і старше – віком довгожителів [17, с. 57]. Протягом останніх десятиліть спеціалісти міжнародних організацій до людей похилого віку відносять осіб у віці від 60-ти або від 65-ти років і старше. ВООЗ як межу старості для високорозвинених країн частіше використовує вік 65 років, а для країн із більш низькою тривалістю життя – 60 років. Цей же вік найчастіше використовують у своїх роботах і спеціалісти ООН [18, с. 11].

В Україні людьми похилого віку зазвичай називають тих, хто досяг пенсійного віку [19, с. 11]. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, а також особи, яким до досягнення пенсійного віку залишилося не більше як півтора роки [20]. Нагадаємо, що в результаті проведеної у 2011 р. в Україні пенсійної реформи особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення ними 60 років [21].

Для нашого кримінологічного дослідження, як і для кримінологічної науки взагалі, необхідно

визначити конкретний вік, з настанням якого людина буде вважатися такою, що досягла похилого віку.

Думки вчених-кримінологів з цього приводу неоднозначні. Так, одні дослідники вважають, що до осіб похилого віку слід відносити осіб 50 років і старше, оскільки частка осіб 55–60 років і більше серед злочинців дуже незначна і тому не становить серйозного інтересу для кримінології (Ю. М. Антонян) [4, с. 67]. Інші вчені пропонують до осіб похилого віку відносити чоловіків старше 60 років, а жінок – старше 55 років, що відповідає пенсійному віку в Росії (П. В. Разумов, О. В. Барсукова) [5, с. 20; 8, с. 10]. Радянські вчені В. В. Тирський і М. В. Войтін, посилаючись на думку більшості вчених-медиків, що кінець періоду зрілості відповідає віку 60-ти років, пропонували саме цей вік вважати похилим [10, с. 24], адже саме з 60-ти років починається поступове зниження життєздатності організму: зміна зовнішнього вигляду, наростання фізичної немичності, зниження працездатності, фізичної активності, розвиток багатьох соматичних захворювань; вікові зміни центральної нервової системи, як-от зниження темпів психічної активності, що виявляється в уповільненні психомоторних реакцій, зниженні зосередженості, концентрації уваги, швидкості прийняття рішень, погіршенні пам'яті, неувважності, ускладненні в засвоєнні нової інформації тощо [17, с. 115].

Засновник російської геронтосоціології В. Д. Шапіро зауважує, що хоча поняття «похилий вік» походить із біології, по суті це соціально-культурне явище. Визначення похилого віку повинно бути функціональним, пов'язаним з основними змінами в соціальних ролях індивіда. Головний елемент такого визначення – зміна трудового статусу, зокрема вихід на пенсію і його соціальні наслідки, які надзвичайно важливі [23, с. 22].

На нашу думку, необхідно погодитися з позицією тих учених, які пов'язують похилий вік із досягненням пенсійного віку, тобто 60 років. Дійсно, з виходом на пенсію, як правило, відбуваються докорінні зміни в житті людини похилого віку. Вихід на пенсію сприймається як відхід від суспільного життя взагалі, а роль пенсіонера – як роль неповноцінної та непотрібної людини. Погіршення здоров'я, надлишок вільного часу, малорухомий, пасивний, одноманітний спосіб життя, звуження кола спілкування, поява матеріальних ускладнень, матеріальної залежності від родичів, втрата провідної ролі в родині, зниження самооцінки та соці-

льного статусу, страх самотності та почуття безперспективності, ізоляваності [22, с. 63] – все це негативні наслідки пенсійного життя.

Ще раз зауважимо, що в пізній стадії онтогенезу людини виокремлюють: літніх – осіб у віці 60–74 років, старих – понад 75 років, довгожителів – понад 90 років. Оскільки в останні 10–20 років у зарубіжній геронтологічній літературі поступово відмовляються від термінів «старий» і «старі» і дедалі частіше використовують поняття «особи похилого і дуже похилого віку», а слово «престарілий» взагалі зникло з використання і стало анахронізмом [19, с. 11], пропонуємо підтримати позицію П. В. Разумова і об'єднати всіх осіб віком понад 60 років у поняття «особи похилого віку». Ми також вважаємо, що для кримінологічної науки особливого значення викладена вище детальна класифікація не має.

Отже, що ж необхідно розуміти під злочинністю осіб похилого віку? На думку вчених-кримінологів, злочинність осіб похилого віку необхідно визнати геронтологічною. Однак загально визнаного визначення поняття геронтологічної злочинності на даний момент немає. Одні вчені під геронтологічною злочинністю розуміють злочинність осіб у віці 60 років (для жінок – у віці 55 років) і старше (П. В. Разумов) [5, с. 22], інші вчені до складу геронтологічної злочинності відносять не лише злочини осіб похилого віку, а й злочини, вчинені щодо таких осіб (А. В. Андрушко) [1, с. 69]. На наш погляд, остання позиція потребує певного уточнення. По-перше, включення в поняття геронтологічної злочинності й злочинів, вчинених щодо осіб похилого віку, означає істотне розширення обсягу цієї злочинності. По-друге, проблематичним і неточним у цьому випадку, на нашу думку є визначення кількісно-якісних параметрів злочинності, оскільки ці дані ґрунтуються на кількості злочинів та кількості осіб, які вчинили ці злочини.

На наш погляд, геронтологічну злочинність необхідно визначити як злочинність осіб похилого (загального пенсійного) віку, настання якого встановлюється діючим законодавством держави. Таке визначення, на наш погляд, є найбільш вдалим, не прив'язується до певного часу, певної країни, залишиться незмінним, оскільки не залежить від демографічної ситуації та змін у пенсійному законодавстві України або інших держав.

Геронтологічна злочинність, як і злочинність взагалі, становить собою складне багатоаспектне явище, що має інтегративний характер. Саме

тому вважаємо за доцільне підтримати пропозицію вчених щодо виділення нового напрямку в науці кримінології – кримінальної геронтології, або криміногеронтології, що повинен формуватися на стику вивчення проблем злочинності, геронтології та соціально-демографічних процесів старіння населення [5, с. 52]. Вважається, що лише такий усебічний підхід дасть змогу виважено підходити до запобігання та протидії злочинності осіб похилого віку [6, с. 69].

Отже, проблема геронтологічної злочинності залишається найменш дослідженою в кри-

мінологічній науці. Вона потребує комплексного і ґрунтовного аналізу, адже згідно з демографічними прогнозами «постаріння» кількість населення буде збільшуватися – зростатиме й рівень злочинності серед осіб похилого віку. Подальше вивчення цієї проблеми дозволить визначити особливості злочинів, які вчинюються; специфіку особи злочинця; встановити чинники, що детермінують геронтологічну злочинність, та розробити комплекс ефективних заходів запобігання їй.

Список використаної літератури

1. Яцемирская Р. С. Социально-демографическая ситуация в современной России / Р. С. Яцемирская, Л. Н. Хохлова // Проблемы старости: духовные, медицинские и социальные аспекты : сб. тр. / под ред. А. В. Флинта. – М. : Свято-Дмитриевское училище сестер милосердия, 2003. – С. 4–8.
2. Чайковская В. В. Проблема ускоренного старения в цифрах и фактах [Электронный ресурс] / В. В. Чайковская // Режим доступа: <http://www.likar.info/pro/article-43447-problema-uskorennogo-stareniya-v-tsifrah-i-faktah>.
3. Шапиро В. Д. Человек на пенсии (социальные проблемы и образ жизни) / В. Д. Шапиро. – М. : Мысль, 1980. – 208 с.
4. Антонян Ю. М. Преступность пожилых людей / Ю. М. Антонян // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 67–73.
5. Разумов П. В. Криминологическая характеристика геронтологической преступности и меры ее предупреждения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Разумов. – Ставрополь, 2005. – 192 с.
6. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / А. В. Андрушко. – Ужгород : Ліра, 2011. – 248 с.
7. Антонян Ю. М. Преступность стариков : монография / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. – 2-е изд., испр. – Рязань : Акад. права и упр. Федеральной службы исполнения наказаний, 2005. – 160 с.
8. Барсукова О. В. Старческая преступность и преступления против лиц пожилого возраста (криминологические и уголовно-правовые проблемы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Барсукова. – Владивосток, 2003. – 203 с.
9. Боровых Л. В. Проблемы возраста в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-правовое право» / Боровых Любовь Витальевна. – Екатеринбург, 1993. – 19 с.
10. Тирский В. В. Криминологическое и уголовно-правовое значение пожилого возраста / В. В. Тирский, Н. В. Войтин // Правовые вопросы борьбы с преступностью. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – С. 20–27.
11. Михеев Р. И. Проблема старческой преступности и преступности против лиц пожилого возраста – самостоятельный объект юридической науки, законотворчества и правоприменения / Р. И. Михеев // Актуальные проблемы теории борьбы с преступностью и правоприменительной практики. – 2001. – Вып. 4. – С. 113–124.
12. Неклюдов Н. Уголовно-статистические этюды. Этюд первый. Статистический опыт исследования физиологического значения различных возрастов человеческого организма по отношению к преступлению / Н. Неклюдов. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. – 265 с.
13. Кон И. С. Возраст [Электронный ресурс] / И. С. Кон. – Режим доступа: http://igorkon.ru/publications/vozrastnye_kategorii_etnografija_detstva/vozrast.
14. Давыдовский И. В. Геронтология / И. В. Давыдовский. – М. : Медицина, 1966. – 285 с.
15. Холостова Е. И. Социальная геронтология : учеб. пособие / Е. И. Холостова, В. В. Егоров, А. В. Рубцов. – М. : Дашков и К°, 2004. – 296 с.
16. Яцемирская Р. С. Социальная геронтология : учеб. пособие / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 224 с.
17. Владимиров Д. Г. Старшее поколение как фактор экономического развития / Д. Г. Владимиров // Социологические исследования – 2004. – № 4. – С. 57–60.
18. Денисенко М. Тихая революция / М. Денисенко // Отечественные записки. – 2005. – № 3. – С. 11–18.
19. Краснова О. Порождение заблуждений: пожилые люди и старость / О. Краснова // Отечественные записки. – 2005. – № 3. – С. 11–18.
20. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : закон України від 16 груд. 1993 р. № 3721-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4. – Ст. 18.
21. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.
22. Шапиро В. Д. Социальная активность пожилых людей в СССР / В. Д. Шапиро. – М. : Наука, 1982. – 128 с.

Надійшла до редколегії 01.03.2012

САМОЙЛОВА Е. М. К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ ГЕРОНТОЛОГИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Рассмотрены проблемы и причины старения населения в мире, определено понятие геронтологической преступности и возраст, с наступлением которого человек считается пожилым.

SAMOYLOVA O. TO THE ISSUE OF DEFINITION OF GERONTOLOGY CRIMINALITY

The problems and reasons of aging of population in the world are considered, the concept of gerontology criminality and age are certain, with the offensive of that a man is considered elderly are defined.

УДК 343.85

В. О. САМОТІЄВИЧ,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Окреслено місце віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинів, вчинюваних персоналом органів внутрішніх справ, з'ясовано основні недоліки в існуючій системі та запропоновано авторське бачення основних напрямків віктимологічної профілактики злочинності працівників органів внутрішніх справ.

Останніми роками в межах протидії злочинності вченими-кримінологами дедалі більше уваги приділяється віктимологічному аспекту запобіжної діяльності. Разом із тим, віктимологічна профілактика як один із напрямків запобігання злочинності ще не посіла в нашому суспільстві належного місця.

Повністю поділяючи позицію Д. В. Ривмана, зазначимо, що задля підвищення ефективності профілактики необхідно максимально використовувати усі можливості (у тому числі й віктимологічні), а не лише ті, що пов'язані з особою, від якої можна очікувати вчинення злочину [1, с. 240]. У той же час науковий пошук ефективних заходів запобігання злочинності в органах внутрішніх справ (далі – ОВС) здійснюється здебільшого лише в одному напрямі, тобто заходи впливу розробляються та реалізуються стосовно потенційних злочинців з метою недопущення чи припинення їх злочинної діяльності. Що ж до жертви злочину, то частіше за все вона залишається поза увагою фахівців, які займаються питанням профілактики злочинів, що є певною прогалиною у системі протидії злочинності. Проблеми віктимологічної профілактики злочинності серед працівників ОВС України майже не приділяється уваги, а отже, цілий напрямок запобігання злочинності в ОВС залишається поза увагою суб'єктів про-

філактики, що робить окреслене питання надзвичайно актуальним.

Над розробленням проблем віктимологічної профілактики працювало чимало закордонних та вітчизняних вчених-кримінологів, серед яких А. І. Алексєєв, Г. фон Гентіг, А. А. Глухова, В. В. Голіна, О. М. Джу́жа, В. Е. Кваши́с, О. М. Литвак, В. І. Полубі́нський, Д. В. Ривман, Е. Сатерленд, В. О. Туляков, Л. В. Франк тощо. Загальнотеоретичні аспекти віктимологічної профілактики окремих злочинів, а також окремі питання віктимологічної профілактики серед працівників ОВС розглядалися у працях О. М. Ігнатова, О. А. Мартиненка, О. С. Новакова, С. А. Шалгунової, Ю. О. Аксєнова, С. А. Алтухова, О. А. Брайцевої, О. М. Варигіна, Ю. А. Мерзлова, К. О. Прохорова, Р. В. Скоморохова, А. Ю. Смирнова, А. О. Тірських, В. О. Фесунова, О. С. Черепашкіна. Саме тому **метою** даної статті є більш повне та самостійне визначення основних напрямків і заходів віктимологічної профілактики злочинності працівників ОВС.

Наукова новизна статті полягає в отриманні нових знань щодо низки заходів віктимологічної профілактики злочинності працівників ОВС, які доцільно запровадити до національної кримінологічної практики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії злочинності працівників ОВС засобами віктимологічної профілактики.